

עמי וולנסקי. מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 2000-2023: פוליטיזציה, מדע וחברה. מאגנס. 2024. 417 עמודים

יריב פניגר*

ספרו החדש של עמי וולנסקי, **מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 2000-2023: פוליטיזציה, מדע וחברה**, הוא המשך ישיר למפעל התיעוד החשוב שבו החל בספרו **אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה בישראל 1952-2004**, שפורסם בשנת 2005. הספר הנוכחי מתמקד בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים ואחת ומציג באופן מפורט, עשיר וביקורתי את התהליכים העיקריים שאפיינו את מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בשנים אלו. מעמדו המיוחד של וולנסקי, שהוביל תהליכים משמעותיים במשרד החינוך ולאחר מכן היה לחוקר מרכזי של מדיניות החינוך בישראל, מאפשר לו להציע ניתוח המבוסס על היכרות מעמיקה עם השדה ושחקניו וכן עם התפתחויות גלובליות בהשכלה הגבוהה ועם מחקרים עדכניים מהארץ והעולם.

הפרק הראשון בספר סוקר בקצרה את הנושאים שבהם עסק הספר הקודם. הוא מתאר בתמציתיות את תהליכי הפיתוח וההתמסדות של מערכת ההשכלה הגבוהה בעשורים הראשונים שלאחר הקמת המדינה, את המאבקים הפוליטיים שליוו את חקיקת חוק המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) ואת התרחבות ההשכלה הגבוהה לקראת סוף המאה העשרים. הפרק השני בספר עוסק ב"עשור האבוד" של ראשית המאה העשרים ואחת – מושג שוולנסקי טבע בפרסומים קודמים שלו (ראו למשל וולנסקי, 2012) ואשר מיטיב לבטא את עוצמת המשבר שהיכה בהשכלה הגבוהה בישראל, ובמיוחד באוניברסיטאות, כתוצאה מקיצוץ חריף בתקציב הממשלתי שניתן למוסדות האקדמיים, מהורדת שכר הלימוד ומהתחרות שנוצרה עם ההכרה במוסדות חדשים רבים בעשור שקדם לכך. שני הפרקים הבאים עוסקים בתוכניות השונות להנגשתה של מערכת ההשכלה הגבוהה לצעירים וצעירות מהחברה החרדית ומהחברה הערבית. פרקים אלו מלמדים על מידה לא מבוטלת של הצלחה בשילוב האוכלוסייה הערבית במוסדות האקדמיים בישראל, לעומת קשיים והצלחה מוגבלת בלבד בשילובה של האוכלוסייה החרדית; הדילמה והתנגשות הערכים הכרוכות בהפרדה מגדרית, המשמשת אסטרטגיה להגדלת מספר הלומדים והלומדות מקרב החברה החרדית, מוצגות בבהירות בפרק השלישי. פרקים חמש ושש עוסקים בוועדות בדיקה בינלאומיות שבחנו מגוון תחומי לימוד באקדמיה הישראלית, ואת ממצאיהן, המלצותיהן והפעולות שנעשו (או לא נעשו) בעקבותיהן. פרקים אלו עשויים לעניין במיוחד אנשי אקדמיה ומקבלי החלטות העוסקים במדיניות השכלה גבוהה.

לטעמי, הפרקים המעניינים ביותר בספר הם פרקים שבע ושמונה, העוסקים בפוליטיזציה הגוברת של עבודת המל"ג והוועדה לתכנון ותקצוב של ההשכלה הגבוהה (ות"ת). וולנסקי מראה כיצד מעמדם של שני מוסדות אלו, שזכו למידה רבה של אוטונומיה והערכה מצד

* פרופ' יריב פניגר, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

מקבלי החלטות במהלך המחצית השנייה של המאה העשרים, הולכים ומאבדים מכוחם במאה העשרים ואחת לנוכח מאמצים מתמשכים של פוליטיקאים בכירים, בעיקר מהצד הימני של המפה הפוליטית, להכפיף אותם לרצון השלטון. במרכזו של מאמץ זה עמדה שאלת הפיכתה של מכללת אריאל לאוניברסיטה והעברתה ממל"ג יו"ש (שהוקם בתחילת שנות התשעים בעזרת צו של אלוף פיקוד מרכז) למל"ג המשרת את ישראל הריבונית, והרצון לקדם פתיחת בית ספר לרפואה במוסד זה. את המהלך הובילו שרי החינוך לימור לבנת, גדעון סער ובמיוחד נפתלי בנט, שבתפקידו כיו"ר המל"ג (שהוא אחד מתפקידיו של שר החינוך) הביא לפיטוריה של סגניתו, חגית מסר-ירון – מדענית בעלת שם עולמי – ומינה במקומה מחליפה שלא נהנתה מיוקרה אקדמית דומה, בלשון המעטה.

מנואל טרכטנברג, ששימש כיו"ר הוות"ת, הסביר בריאיון המובא בספר כי ראשי מערכת ההשכלה הגבוהה הציגו לפני הוות"ת נתונים שלפיהם "לא רק שמכללת אריאל רחוקה מאד מהקו התחתון של התפלגות הביצועים של האוניברסיטאות, אלא שהיא אף נופלת בביצועיה מכמה מכללות אחרות" (עמ' 226). טענות אלו לא יכלו כמובן להטות את הכף מול הלחצים הפוליטיים הבלתי מתפשרים של תומכי המכללה באריאל. בהקשר זה ראוי להזכיר כי במשך עשורים מתקיימים דיונים לגבי הקמתה של אוניברסיטה בגליל, וזו לא זכתה לתמיכה פוליטית דומה. מעניין לציין שלדברי טרכטנברג, הישגיה האקדמיים של מכללת תל-חי – שהוצע כי תשמש בסיס להקמת אוניברסיטה כזאת – היו גבוהים מאלה של מכללת אריאל. הפיכתה של מכללת תל-חי לאוניברסיטה התעכבה במשך שנים רבות, ורק לאחרונה הוחל בתהליך כזה.

פרשת הפיכתה של מכללת אריאל לאוניברסיטה יכולה ללמד רבות לא רק על תהליכים בתוך מערכת ההשכלה הגבוהה אלא גם על השפעות העומק של השאיפה לסיפוח שטחי יהודה ושומרון, המשליכות על פעולת מנגנוניה הציבוריים של המדינה, על קבלת החלטות מומחים ועל תושבי הפריפריה, שאינם נהנים מתמיכה פוליטית דומה לזו של ההתנחלויות. מבחינה היסטורית, הפוליטיזציה של תהליכי קבלת ההחלטות בהשכלה הגבוהה בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים ואחת מהדהדת את המאבקים שניטשו בתחילת שנות החמישים סביב חקיקת חוק המל"ג, מאבקים שוולנסקי תיאר בהרחבה בספרו הקודם (ובקצרה בפרק הראשון של ספר זה). באופן אירוני, בשנות החמישים חברי כנסת ממפלגות המרכז והימין הפוליטי, שהיו אז באופוזיציה, הם שנאבקו בנחישות לשמירת עצמאותה של ההשכלה הגבוהה מול ניסיונותיה של מפא"י, שהחזיקה בשלטון, להכפיף אותה ל"מטרות המדינה". באותה תקופה חברי כנסת מהמפד"ל (שגלגולה הנוכחי הוא מפלגת הצינונות הדתית) הצטרפו למאבק למען עצמאות המוסדות להשכלה גבוהה, נגד הדורסנות של שלטון מפא"י ולמען פתיחת מוסדות חדשים בתל אביב ובחיפה, שישרתו ציבור שלא נהנה עד אז מגישה ללימודים אקדמיים.

נושא נוסף שהעסיק את המל"ג והוות"ת בשנים שהספר עוסק בהן הוא הפיכתה של מכללת רייכמן (שהוקמה בתחילת שנות התשעים תחת השם "המרכז הבינתחומי בהרצליה") לאוניברסיטה. כאן הדיון העקרוני נגע לשאלות של הפרטה במערכת ההשכלה הגבוהה ומימון ציבורי של מוסד שנמצא בבעלות פרטית ופועל מחוץ למערכת הציבורית. במקרה זה, ובניגוד למקרה של מכללת אריאל, ועדת מומחים שהקים המל"ג המליצה להכיר במכללה כבאוניברסיטה לאור רמת פעילות המחקר של המוסד, רמת ההוראה בו

ויציבותו הפיננסית. אולם המלצה זו נתקלה בהתנגדות של רוב חברי הוות"ת: הם חששו שגם אם מצבה הפיננסי של המכללה איתן, בעתיד היא עלולה להיקלע לקשיים ואז לדרוש את התערבות המדינה לעזרתה. במקרה כזה המדינה תצטרך להזרים מימון ציבורי ניכר למוסד פרטי, בניגוד לרגולציה הקיימת ובניגוד לאינטרס הציבורי הרחב. ואולם על אף עמדת הרוב בוות"ת, ההחלטה להכיר במכללת רייכמן כבאוניברסיטה עברה במל"ג ברוב קולות בשנת 2021. וולנסקי אינו מהסס לכתוב כי "התעלמות בוטה זו מחוות דעת מקצועית של רוב חברי הוות"ת הותירה אותה [את הוות"ת] גם כאן [בדומה למקרה של אוניברסיטת אריאל] חבולה ומוחלשת" (עמ' 251); יתר על כן, על בסיס ראיונות עם חברי המל"ג וולנסקי מוסיף וטוען כי "יו"ר הוועדה סירבה לעסוק בשאלות תכנון ארוכות טווח ובנושאים שהם בליבת תפקידה של הוועדה, והעדיפה לעסוק בנושאים משניים". גם כאן הספר מלמד על האופן שבו לחצים פוליטיים וכלכליים ואידיאולוגיה ניאו-ליברלית מפוררים את המוסדות המקצועיים האמונים על שמירת האינטרסים של המערכת הציבורית.

הפרק התשיעי בספר עוסק בהצעות לתיקון כשלי המערכת, והפרק העשירי בוחן כיוונים להתחדשות באופני ההוראה והלמידה בהשכלה הגבוהה. שני הפרקים האלה רלוונטיים במיוחד לעוסקים בתחומי המדיניות ופיתוח ההוראה בהשכלה הגבוהה. בניגוד לפרקים אחרים בספר, המבוססים על מחקר מעמיק ומקורות מגוונים, פרקים אלו תיאוריים יותר. שניהם מלמדים על הפוטנציאל הרב הגלום במחקר עתידי הן בתחום המדיניות הן בתחום ההוראה במוסדות האקדמיים. חשוב לציין כי דווקא בנושא ההוראה בהשכלה הגבוהה לא התפתח בישראל גוף מחקר משמעותי, ולפיכך רבות מהטענות הנפוצות כיום (המופיעות גם בספר) לגבי השינויים הנדרשים בהוראה ובלמידה מבוססות על תפיסות נורמטיביות ועל ידע אנקדוטלי, ולא על מחקר אמפירי שיטתי.

אף שהספר לא נכתב מנקודת מבט סוציולוגית ואינו מבוסס על תיאוריות סוציולוגיות או על מחקר סוציולוגי, הוא מציע לקהילה הסוציולוגית בישראל ידע עשיר על אחד מהמוסדות החברתיים החשובים ביותר בעידן הנוכחי. הספר רלוונטי במיוחד לחוקרות וחוקרים, תלמידות ותלמידים מתחומי הסוציולוגיה הפוליטית והריבוד החברתי, אך גם קהלים רחבים יותר המתעניינים בהיבטים עכשוויים של החברה בישראל יכולים להפיק תועלת והנאה מקריאתו.

מקורות

וולנסקי, עמי. (2012). **לאחר "העשור האבוד": ההשכלה הגבוהה בישראל לאן?** (נייר מדיניות 2012.02). מרכז טאוב.